

Språkstyring og språkendring i Noreg. Politikk eller kulturelt hegemoni?

Helge Sandøy, Universitetet i Bergen

1 Innleiing

Språk er viktig. Dei fleste av oss har eit nært og personleg forhold til eitkvart i språket. Det kan ha sin bakgrunn i at vi har hatt ei stor erkjenning som er knytt til eit ord eller omgrep. Sanningar blir opplevde gjennom språket. Religiøse opplevingar kan vere knytte til ord, og intellektuelle idéar og innsikter kan ha sitt utgangspunkt i ord og små ordforskjellar.

Språket kan forløyse oss, og det kan manipulere oss. Språket er ein reiskap for det ikkje-språklege. Har vi meiningar om språket, kan det vere noko anna vi eigentleg har meiningar om. Derfor er det ordet gyldig om å slå på skåka, men meine merra.

Men vi kan ikkje arrestere språket. Vi har problem med å gripe det, for det er subtilt. Vi må streve og anstrenge intellektet for å avsløre det. Derfor har det så stor makt over fantasien vår, og nettopp derfor er det så viktig å reflektere kring dei sosiale sidene av språket, for å forstå korleis vi er fanga av det.

Dette er eit naturleg emne å ta opp når bakgrunnen er rammene for eit nytt språkorgan og norsk språkpolitikk i framtida. Ikkje alle er begeistra for å diskutere makt, politikk og demokrati saman med språk. Det er faktisk påtakeleg kor lite omgrep som makt og hegemoni er brukte innafor språkfaga, sjølv om **language and power** er vanlege omgrep i internasjonale sosiolingvistikkbøker.

2 Språk over språk

Norsk – samisk

Forholdet mellom språk er etter andre verdskrigen meir og meir blitt lovregulert rundt om i verda. Omgrepet 'språkrettar' er blitt etablert i nasjonale lover og internasjonale sjarter (Gramstad 1996, Skutnabb-Kangas o.a. 1994). Det er gjort ut ifrå ei erkjenning av at språk og morsmål er viktig for menneska, og at individ og grupper treng vern mot overgrep.

Landet vårt har ei lite ærefull fortid i denne samanhengen. Vi dreiv til langt utpå 1960-talet ein politikk som i sin konsekvens kunne ha utrydda samisk. Samane blei tvinga til å bruke norsk på skolen, morsmålet deira var bannlyst der, og vi tok det frå dei. Det var ein brutal måte å lage taparar på og å få folk til å teie. Det brukte vi lover og skoleverk til, og talet på samisktalande gjekk kraftig ned. Vi reduserte størrelsen på eit språksamfunn kraftig slik at mange samar ikkje har samisk som morsmål i dag. Kanskje berre 10 000 av 30 000. Mange vil heller ikkje erkjenne seg som samar eingong. Det er ein konsekvens av at vi **koloniserte dette samfunnet mentalt** (Østerud ofl. 2003: 282f.).

No prøver vi å rette opp att skaden, og vi brukar lover, skoleverk og styringsverk den motsette vegen for å la samane ta vare på og utvikle språket sitt. Det blir i dag utvikla som vitskapspråk gjennom forskning og høgskoleundervisning. Det vil seie at det nyttar å styre

språka ved å regulere, vedta språklege rettar og gi økonomiske tilskott. At Noreg la om språkpolitikken i tide, har kanskje gjort at samisken kan vere berga for framtida.

Men det er vanskeleg for dei norskspråklege å gi opp hegemoniet. Vi kunne nyleg lese frå Tysfjord om at dei norsktalande der er oppøste og ønskjer å fjerne att den formelle statusen samisk har fått i kommunen. Her burde eit offensivt språkorgan gått aktivt ut og forklart og opplyst.

Norsk – innvandrarspråk

Omgrepet 'språkrettar' må grunnvist, og ein må få fram dei sosiale og samfunnsmessige gevinstane som ligg i å akseptere språket som kulturell identifikasjonsramme – også hos dei mange minoritetane våre. Eg skal her nøye meg med å sitere frå ei oppsummering i den svenske utgreiinga **Mål i mun** (2002, 347, jf. òg s. 338):

"Modersmålet är av avgörande betydelse för den personliga och kulturella identiteten och för den egna utvecklingen. Dessutom visar forskningen (se ovan avsnitt 13.2.2.) att utvecklingen av andraspråket går snabbare om eleverna samtidigt får undervisning på sitt modersmål."

Her kan ein altså lage ein kalkyle der ein viser dei sosiale og pedagogiske gevinstane ved ein viss språkpolitikk. Den engelske skoleforskarer Eddie Williams, som har drive pedagogisk forskning i Afrika, har understreka korleis nokre av landa der påfører seg sjølve fattigdom ved ikkje å drive opplæring på morsmålet. Dermed får dei ikkje utnytte dei intellektuelle resursane i landet (Williams 2004).

Perspektivet på språk må altså dreiest slik at ein ser gevinstane og resursane. I desember 2003 kunngjorde Utdanningsdepartementet at det vil endre opplæringslova slik at lovpålegget om å gi innvandrarar morsmålsundervisning skal bort. I staden skal kommuneøkonomien få avgjere den saka. Dette er eit så prinsipielt spørsmål at staten sjølv bør styre. Og det bør skje etter at eit fagleg kompetent språkorgan har fått fortelje styresmaktene om dei sosiale og pedagogiske kalkylane.¹

Norske målformer

Innafor det norske språksamfunnet har vi òg innført språkrettar gjennom mållova. Den har hjelpt nynorsken mye. Men det er ikkje nok, for igjen ser vi at det er vanskeleg å gi frå seg eit hegemoni, og somme i norsk byråkrati er faktisk stolte av å heve seg over norsk lov.

Det gjeld det offentlege. Men i **samfunnet** er ikkje målformene jamstelte. Mållova gjeld berre ein mindre del av det offentlege. Sjølv om heile 640 000 nordmenn identifiserer seg med nynorsk i sin private skrivepraksis, opplever dei yrkesforbod som nynorskbrukarar. Det såkalla frie næringslivet og den såkalla frie pressa viser ingen vilje til sjølve å praktisere fridom. Det er altså gale å seie at dei to målformene er jamstelte når vi skal beskrive det norske samfunnet. Da forvekslar vi målsetjing med verkelegheit. Dessverre blir det gjort både på nynorsk- og bokmålssida.

At vi manglar jamstelling, må vi ta med oss når vi skal forstå samfunnet. Det rår ei 'kolonisering' langt inn i det nynorske kjerneområdet. Når ein da tolkar handlingsmønsteret åt folk, må ein ha dét i bakhovudet. Valet av skriftmål kan ikkje tolkast som uttrykk for fritt val. Når f.eks. byrådsleiaren i Oslo undrar seg over at 95 % av elevane med nynorskopplæring i Hallingdal går over til bokmål, tyder det på at han manglar elementær innsikt i norsk språkkvardag og i korleis kulturhegemoni fungerer. Vi som har erfaring frå den nynorske randsona, kjenner dette, for vi fekk innpoda i bevisstheita før vi møtte fram første skoledagen, at skriftspråket vi skulle til å lære, ikkje var akseptert utafør vår eigen krets. Dei språksosiologiske mekanismene som verkar her, er ikkje vanskelege å forstå, og vi finn dei igjen i språksamfunn etter språksamfunn der fleire språk er i konflikt.

Den tradisjonelle mållova vår er for tafatt. Ho blei første gongen til da det offentlege lite greip inn i nærings- og arbeidsliv, og det pregar holdninga i henne enno. I dag er det dermed legitimt å argumentere sosiologisk f.eks. med at ein må aktivt endre sosiale mønster for å skape likestilling mellom kjønna, og vi vedtek lover og styringssystem som grip inn også i næringslivet for å endre desse mønstra. Slik brukar vi lovverket for å stoppe f.eks. kjønnsdiskrimineringa og usaklege oppseiingar i det sivile samfunnet. Vi brukar endatil **positiv diskriminering** for å aktivt forandre sosiale og kulturelle mønster. (kulturmeldinga, dvs. St.meld. nr. 48/2002-2003, nemner forresten omgrepet og verkemiddelet på s. 187.)

Det er ikkje annleis å vise til dei språkkulturelle mønstra og seie at vi treng å regulere det såkalla sivile samfunnet for å stoppe språkdiskrimineringa. I somme andre land finst det språklover som regulerer slikt f.eks. ved å påleggje ei målfordeling i tekstar på produktemballasje og i reklame. Eit nytt **Råd for språk og samfunn** – som eg ønskjer at vi kan få – bør få i oppgåve å setje ord på språkdiskrimineringa i Noreg og å foreslå politiske tiltak.² Det vil seie at det bør få eit offensivt mandat som liknar det som f.eks. Likestillingsombodet har.

Statleg styring nyttar. Jamstillinga og den gjensidige språkrespekten i landet vårt har utvikla seg tydeleg til det betre, og dei viktigaste verkemidla er utan tvil lovverket, sidemålsstilen, språkpålegget for NRK og konsesjonsvilkåra for kringkasting.³

3 Makt og hegemoni

Den redsla vi finn i humanistiske fag for å drøfte makt som tema, kjem fram òg i kulturmeldinga frå sist haust. Der står mye interessant, f.eks. om problemet med den frie marknaden, og ordet marknadsmakt er brukt éin gong (s. 195). Men der står ikkje noko klårt om f.eks. demokrati og kulturelt hegemoni. Det er svært beklageleg, særleg når ein er klar over at kulturen representerer ein reiskap i ei effektiv maktutøving. Å fokusere berre andre perspektiv fungerer i praksis tilslørande i den offentlege samtalen.

Det er svært interessant at sluttrapporten i den store maktutgreiinga (Østerud ofl. 2003a & 2003b) hadde eit kapittel om språk. "Språklig dominans" er tittelen på kapittel 20. Samfunnsvetarar og sosiologar er ikkje redde for dette perspektivet og for å ta følgjene av at dei er både tilskodarar og observatørar samtidig. Rettnok saknar sosiolingvistar mye i dette kapitlet i maktutgreiinga. Men det skal ikkje skyggje for det gledelege at emnet har

fått plass. Og viktigast er det at utgreiinga gir oss analyseomgrep vi som språkvetarar kan bruke på spesialområdet vårt. Og til slutt er det gledeleg at høringsbrevet frå departementet nyleg om omdanninga av Språkrådet har sitert maktutgreiinga.

Det kan vere opplyssande å sitere utgreiinga der ho forklarar maktomgrepet:

Makt

"Makt er evne til å nå et mål, skape en virkning. Makt kan utøves direkte i tvangs- og beslutningssituasjoner, eller indirekte gjennom symboler, institusjoner og sosiale strukturer.

Makten er ulikt fordelt, ved at ressursgrunnlaget for maktutøvelse varierer og ved at de svakere bøyer seg for de mektigeres krav, eller ved at institusjoner og strukturer tjener noen interesser i andre interessers disfavør. Den indirekte makten kan være utilsiktet og skjult for aktørene, men den kan også formes strategisk og påvirkes gjennom bevisstgjøring og handlingsvalg." (Østerud ofl. 2003b, kap. 2.)

Maktutgreiinga kategoriserer formene for makt i desse tre typene:

- 1) politisk makt
- 2) økonomisk makt
- 3) ideologisk makt

Dei språkforholda vi har drøfta fram til no, gjeld mest politisk makt, for det har dreia seg om at staten som institusjon brukar autoriteten sin "gjennom lover, pålegg og fordelingsvedtak" (kap. 2).

Den økonomiske makta finn vi i næringslivet, som argumenterer med konkurranse på marknaden – ikkje med rett og gale, eller med etikk eller humanisme. Vi har hatt ei tradisjonell erkjenning i Noreg av at marknadsliberalisme og kulturell fridom er ulike ting. Det står det om også i kulturmeldinga frå i haust. Denne erkjenninga har nettopp vore eine legitimeringa for mange av dei statlege tiltaka for å bøte på skavankane ved liberalismen. Jamfør innkjøpsordninga for skjønnlitteratur, som har berga ein litterær sjanger i Noreg. Ved tildeling av kringkastingskonsesjonar har ein lagt inn både språklege vilkår og andre kulturelle omsyn i vurderinga. Ingen har vel hevda at dét f.eks. har skapt nokon plagsam meiningstvang. I den grad norske medium manglar mangfald og fridom, kjem det av at alle er avhengige av sjåartal og lesartal. Det er konkurransen som hindrar mediemangfald. Statleg styring må rette det opp att.

Ideologisk makt

Den mest raffinerte og interessante maktforma er **ideologisk makt**, som utgreiarane forklarar med "makt over tanker, verdier, følelser og selvoppfatning". Her skal den språkinteresserte vakne. Denne tredje maktforma kan gripast i fleire perspektiv:

- a) Omgrep og kategoriar gir meining til verda kring oss. Slike spørsmål har av og til ramla ned på arbeidsbordet åt Språkrådet. Det gjeld f.eks. om kjønns- og rasediskriminering.
- b) Normer og førestellingar. Maktutgreiinga seier at "Normer kan samtidig uttrykke overtak og underordning. De dominerende forestillingene om normalitet og avvik er en sterk form for normativ makt som stadig er i bevegelse." I andre samanhengar blir dette perspektivet kalla **premissmakt**.
- c) Kulturelle standardar, estetiske uttrykk og rituell praksis. "Distinksjonene mellom finkultur og populærkultur, eller mellom god og dårlig smak, er også spill om makt," står det i maktutgreiinga. Dette perspektivet blir i andre samanhengar også kalla **symbolmakt**.

Det eg i tittelen på dette foredraget har kalla kulturelt hegemoni, viser til dette området for ideologisk makt. Poenget i 'hegemonisk makt' er enkelt sagt å fokusere på **korleis menneska blir styrte ved hjelp av sosiale mekanismar utan sjølve å oppdage det**. Det er ei maktutøving utan lover og politi. Alternativet er å skape reflektert politikk.

Eit **Råd for språk og samfunn** har i maktutgreiinga fått eit sett av omgrep, ein modell til å sjå verda med, for å hjelpe fram kulturelt demokrati. Omgrepet **mental kolonisering** som eg allereie har brukt, er òg henta frå maktutgreiinga:

"Den kulturelle og språklige dominansen ytrer seg gjerne som nedvurdering og latterliggjøring. Dette internaliseres av de dominerende gjennom den formen for underlegenhetsfølelse som har vært kalt **mental kolonisering**, der lokalspråket oppleves som stigmatiserende." (Østerud ofl. 2003: 282.)
 norsk – samisk (s. 283)
 engelsk – norsk (s. 283)
 bokmål – nynorsk (s. 284ff.)

Sjølve maktutøvinga skjer i spelet "mellom det ugjennomsiktige og det erkjente", som det heiter i utgreiinga, og det vil seie at større refleksjon og innsikt i desse subtile uttrykksformene er viktigaste hjelperåda for å fjerne den tilsørte hegemoniske makta. Det tilsørte kan ofte mista krafta si berre ved å bli avslørt. Men ein kan òg etter avsløringane finne ut om det er nødvendig å vedta politiske mottiltak.

Normsirkelen

Dei fleste her er klar over at Språkrådet ikkje har all makt over norsk skriftspråk. Somme er bittert klar over det, andre gledeleg klar over det. Det finst mange andre krefter. Somme tider seier vi at det er språkvanen, og den er jo vond å vende. Somme omtalar denne vanen litt finare med å vise til **usus** og **normer**, som om dei er nokre sjølvstendige eksistensar eller skapningar som vi skal ha stor respekt for. Normene eller vanen er berre eit midlertidig produkt av påverknadskrefter. Held vi oss til noko så konkret som rettskriving, er oppfatninga vår av kva som er **det normale** og vanlege, viktig for vanen. Det vil seie at dei ordbileta vi oftast får inn gjennom auget, spelar ei nokså stor rolle. Og kven bestemmer dei? Jau, dersom vi reknar med at dei fleste ordintrykka kjem gjennom bøker og aviser, forstår vi fort at redaksjonane i forlag og aviser er sentrale språkaktørar. Svært mange

redaksjonar styrer språkformene svært strengt, særleg i visse aviser. Det er altså bokstavediktatur i spaltene. Språksensorane kan utgjere frå ein enkeltperson til komitéar på fire-fem personar. Sensuren deira påverkar så det vi oppfattar som 'normalt', det som fell inn under punkt b) i referatet frå maktutgreiinga om typar maktuttrykk.

Når Språkrådet no er begynt å vise til bruken (usus) i slike språksensurerte organ for å argumentere for kva som bør gå inn i og ut or rettskrivinga, er dét i praksis å overlate makta eller smaken til nokså fåe private språksensorar. Usus, eller den observerte skriftspråksbruken, er ikkje noko uttrykk for eit språkleg demokrati, slik det blir gitt inntrykk av.

Derimot kan bruken vere svært interessant å studere dersom ein vil finne ut **korleis** språkmakta blir utøvd. Ususen gir oss opplysningar om korleis det språklege hegemoniet fungerer i landet. Den franske sosiologen Bourdieu har vist korleis både kunstmaken og språkmaken blir styrt av kulturhegemoniet (Bourdieu 1995 & 1991). Det norske kan vere litt annleis, men dei prinsipielle likskapane dominerer. Det er ikkje vanskeleg hos oss heller å snevre inn dei sosiale gruppene som styrer mest når det gjeld den språklege smaken. Det språklege demokratiet må så gå ut på å motverke dette hegemoniet. Usus og normer kan ikkje avskaffast, men politikken bør påverke bruksmønsteret, og ikkje berre føye seg etter språksmakarane i visse aviser.

Her har eit offentleg språkorgan si store oppgåve i å beskrive og formidle innsikt om ei av dei viktigaste kulturformene, nemleg skriftspråket. Det må bruke fagleg innsikt i å avmystifisere omgrep som normer og usus. Det finst allereie modellar for å analysere normdanningsprosessen (Vannebo 1980, Brunstad 2000, Sandøy 2003).

Eg vil gjerne vere av dei første til å varsle om at eit språk må ha ein grammatikk for å kunne vere språk. Grammatikk er ein innebygd eigenskap som har med normer å gjere. Men den sosiale og kulturelle sida av språk som normfenomen må studerast med sosiologiske analyseomgrep. Dei språklege normene eksisterer ikkje på annan måte enn som ei tru vi blir sosialiserte inn i, og ved refleksjon og diskusjon kan vi lettare forstå kven som har dominansen i denne sosialiseringsprosessen, og korfor vi er blitt tildelte den rolla vi har.

4 Språket med stor S

Denne smaksdrøftinga gjaldt **symbolmakta** vi nemnde ovafor. Vi skal no gå over til **premissmakta** og gi eit sentralt eksempel. Det gjeld Språket med stor S. Dét er ein monolittisk samfunnsinstitusjon. Staten eller det offentlege brukar politi og det militære til openlyst å statuere si makt og sin autoritet. Men det brukar òg kulturen: Offentlege monumentalbygningar, rådhus og uniformer formidlar autoritet og skaper age (Østerud ofl. 2003: 256). Men det gjer også Språket, altså med stor S.

Å definere kva som er eit språk, er ei politisk handling. Det er å utøve makt ved å implantere i førestellingane åt folk kva som hører saman, og kva som skil. Bakgrunnen for å forstå utviklinga av omgrepa 'svensk språk' og 'dansk språk' f.eks. er den samfunnsmoderniseringa som begynner på 1500-talet. Da voks sentralstaten fram på ein ny

måte, og kongemakta i København ville skape det dansk-norske fellesriket overordna både jyske og norske dialektar. Det skulle skapast lojale borgarar. Einskapsen skulle markerast på mange måtar, også i språket, slik at Bibelen blei bevisst omsett til eit språk som skulle oppfattast som ei einskapsnorm og eit einskapsymbol. Språket som skulle vere gyldig og overordna innafor det store fellesriket, blei kalla dansk. Dette var ein heilt ny måte å tenkje om språk på; omgrepa blei no brukte på ein annan måte før, nemleg om eit ideal, ikkje om ei samling variantar (jf. Sandøy 2000). Omgrepet 'svensk' voks fram på ein tilsvarande måte, og kanskje litt tidlegare enn 'dansk'. For begge språka var dei lange dansk-svenske krigane ein katalysator med tanke på å få innøvt omgrepet og idealet – om god svensk på eine sida og god dansk på hi sida. Det var altså viktig at undersåttane i kvart av rika oppfatta svensk eller dansk som sitt språk, og at det var ein konsekvens av å vere undersått i riket.

Tydeleg var dette da Sverige tok over Skåne frå Danmark. Da la den svenske statsmakta vekt på å "försvenska" skåningane. Det gjekk ikkje lett å endre på dialekten deira. Men det tok berre to generasjonar før skåningane begynte å tru at dei snakka svensk (Ohlsson 1978-79). Dei heldt altså på dialekten, men skifta språk. Dette er ein god illustrasjon på korleis førestellingane kan vere viktigare enn realitetane. Språka våre er strengt teke – og brutalt sagt – berre fantasifoster skapte med eit politisk formål. Ved å få folk til å tru at desse språka faktisk finst, er språka blitt til samfunnsinstitusjonar. Men dei finst altså berre på grunn av at folk trur at dei finst.

Omgrepet Norsk språk har i prinsippet ei parallell historie, men ho er litt meir komplisert, som vi veit. Vi har jo to frontar, som på kvar si side har streva med å skape sine institusjonar, trua på at nynorsk er det norske språket, og trua på at bokmål er det norske språket. Eg har ikkje tid til å gå gjennom den historia i detalj. Poenget om at Språket er eit politisk kulturprodukt, skulle vere tydeleg nok.

Autoritet

Autoriteten åt den institusjonen vi kallar Norsk språk, blir stadfesta gjennom kulturelle repetisjonar og ritual, slik som andre nasjonale symbol blir det – for å styrkje lojalitetsbanda. God norsk viser fram gode borgarar. Prisar for det eine og det andre styrkjer òg fellesverdiar og gjer oss til eit homogent folk.

Desse faste rituala gjeld òg Språket. Skoleverket og raude strekar er viktigaste implanteringa av lojalitetskrava. Latterleggjering i avisene av avvikarane er det same. To engelske kollegaer (Milroy & Milroy 1985, jf. òg Kristiansen 2003) har framheva det vi kunne kalla "den språklege klagemuren" ("the complaint tradition") i avisene som eit slikt viktig ritual i skriftkulturen vår, der ein sjølvsagt ikkje skriv om manglande lojalitet, men om språkleg nivå og kvalitet.

Reelt er det tale om å markere den symbolske lojaliteten. Språkteigen i NRK P2 utøver same funksjonen. Eg hugsar godt eit spørsmål – som truleg er ei repetisjonsøving: "Vi har hatt en diskusjon i lunsjpausen om **de/dem** i norsk. Kan du forklare grammatisk hvorfor det skal hete: Vi snakket med **dem**." Og eg hugsar at det blei gitt eit grammatisk svar.

Dette er som eit teaterstykke som går kontinuerleg. Utafor teateret er det vanlegast å ikkje skilje mellom **de** og **dem**. Dermed er **faktisk norsk språk** ikkje slik det blei svart i Språkteigen. På den offisielle senen skal ein terpe inn at **Norsk språk** er noko anna enn **norsk språk**, og den ideologien rår så sterkt at norsktalande nordmenn ikkje trur på sitt eige språk, men brukar stadig vekk vendingar som 'ja, slik seier vi her, men på norsk heiter det eigentleg ...'.

Spørsmålet til Språkteigen var heilt gale stilt. Spørsmålet skulle heller gå på korfor folk skal påprakkast dette korrektheitsidealet. Spørsmålet om "**hvorfor det skal hete**" gjeld først og fremst hegemoniet ettersom det er tale om ein forskjell mellom sosiale dialektar. Dét blir tilslørt om ein leitar berre etter grammatiske svar.

At ein har greidd å manipulere dei lojale medborgarane, kjem fram nettopp ved denne konsentrasjonen om korrekt og ikkje-korrekt. Ved å arrestere kvarandre med å peike på feil etc. Korrektheitskulturen produserer slike personar som heile tida spør om kva som er korrekt. Korrektheit blir brukt som suksesskriterium og er årsak til språklege nederlag, mest hos dei minst privilegerte nedst i hierarkiet. I vår tid kan det òg brukast mot norsk som andrespråk.

Tru det eller ei. Eg er sterk tilhengjar av språknormering og språkstyring, som logisk dreg med seg omgrepet 'korrekt'. Det finst mange gode grunnar for det. Det er f.eks. praktisk med rammer for at både språk og samfunn skal fungere, og vi er alle avhengige av denne funksjonelle sida. Samfunnet, også språksamfunnet, føreset normer, og dersom ikkje det offentlege driv normering, er det andre krefter som styrer skriftnormeringsprosessen. Dette er som ved all annan liberalisme. For å unngå å ende i si motsetning må liberalismen regulerast. (Sandøy 1998.)

Offentleg eller statleg normering skal stagge dei hegemoniske kreftene og styre rammene for korrektheit slik at den sosiale kostnaden blir minst mogleg. Og for ikkje å gløyme den positive vrien: Styre rammene **slik at flest mogleg språkbrukargrupper opplever identifikasjon, aksept og glede i språutfoldinga**.

Dermed er det som oftast elles tale om avvegingar. Poenget mitt er at skal ein finne kostnader og gevinstar, må ein forstå fenomenet kulturelt hegemoni og bruke f.eks. omgrepa som maktutgreinga har gitt oss. ('Makt' og 'hegemoni' er ikkje noko som kan utryddast. Dei er omgrep til å forstå verda med.) Den refleksjonen kring språk som slike drøftingar og analysar føreset, sikrar ein best gjennom offentleg – open – politikk, i motsetning til den tilslørte.⁴

Å lage slike analysar bør eit nytt norsk språkorgan for språk og samfunn ha som arbeidsoppgåve. På vegen kan det få med seg historia om Edmont Laforest, som i 1915 knytte eit band av Larousse, dvs. den store franske ordboka, rundt halsen og hoppa ut frå ei bru – og drukna. På denne måten dramatiserte den haitiske forfattaren med eigen innsats den druknande vekta av eit standardspråk. (Kramsch 1998. 65.) Denne historia kom fram i minnet mitt att da det for ikkje lenge sia blei åttvara mot det lausslepte og "normlause" SMS-språket.⁵

Omtolkingar

Mange er no blitt kjende med ein del av omgrepa og idéane åt den franske sosiologen Pierre Bourdieu. Eine grunnleggjande omgrepet hans er **distinksjonen** (Bourdieu 1995), dvs. at kulturelle drag blir brukte for å markere sosiale distinksjonar. Den mest kjende studien hans gjeld kunstmaken. Den viser tydelege sosiale mønster, og slikt kjenner vi intuitivt igjen frå vårt land også. Eit poeng i den kritiske tilnærminga til smak er at spørsmålet om kvalitet mest er eit spørsmål om sosiologi og distinksjon, og mindre om noko anna. (Jamfør pkt. c ovafor om ideologisk makt.) Fenomena blir altså omtolka. Markeringane av den hegemoniske statusen blir presenterte og omtolka til kvalitetsspørsmål. Finkulturen blir ikkje presentert som sosialt finare, men som om han har høgare kvalitet.

Dette gjeld andre kulturelle område også, som språket. Norsk språkstrid blei i si tid framstilt som ein strid om dannelse, kultur og ånd. Det tok ikkje slutt med Bjørnstjerne Bjørnson; dei fleste her har nok opplevd slik argumentasjon. Men her har det heldigvis skjedd ei merkbar forandring siste tiåra. Men framleis er ikkje all norsk like god.

Uttrykket **språkleg kvalitet** er ikkje nokon ukjent frase. For eksempel er det brukt to gonger i kulturmeldinga i kapittelet om Språkrådet – og utan å vere definert (St.meld. nr. 48 2002-2003, s. 188, 189). Kva er meint med det? Går vi til den daglege bruken, f.eks. til klagemuren i avisene, er det opplagt kva som er meint. Det er visse bokstaveringar og bøyingsendingar. For ikkje mange år sia blei også norvageringsframlegga framstilte av ein kjent språkpolitikar som ei språkleg forringing, dvs. som redusert kvalitet, og argumentet var at skrivemåten nærma seg talemålet.

Eg trur godt om departementet og reknar med at dét med ordet kvalitet siktar til det som f.eks. svenskane kallar **klarspråk**, altså enkelt offentleg språk. Det ville i alle fall vere eit innhald som kunne givast ei politisk legitimering ut frå idealet om språkleg demokrati. Men slik språkkulturen vår er, må visse omgrep presiserast, for orda og termane blir stolne av andre interessentar. Det gjeld særleg omgrepet kvalitet.

Det finst også andre omtolkingar. For ikkje mange år sia prøvde ein redaksjonssjef i NRK å forby undersåttane å bruke tjukk l. Han ville sjølv sagt ikkje vedgå at han hadde teke ei språkpolitisk avgjerd, for mange seier at dei ikkje er interesserte i språkpolitikk. Nei, han ville få bort 'støy i kanalen', dvs. avvik frå det som han sjølv da var med og definerte som 'det normale'. Han trudde sikkert på argumentet sitt sjølv, like mye som somme sver seg til høgare kvalitet i visse kunstformer. Men dette dreiar seg om omtolkingar av sosial prestisje, og det er nettopp slik det kulturelle hegemoniet fungerer ved å ha makta til å avgjere smak, og avgjere kva som er støy, og kva som er normalitet og avvik, osv. Og som maktutgreiinga seier: "De dominerende forestillingene om normalitet og avvik er en sterk form for normativ makt".

Norsk rettskrivingshistorie

Den tjukke l-en lèt seg neppe stoppe lenger. Men denne striden om kvalitet og det normale er jo ikkje ny. Norsk rettskrivingshistorie har for mange vore eit spørsmål om kvalitet på

eine sida og vulgarisering på hi sida. Norsk offentleg språkpolitikk har gått inn for "vulgarisering". Dersom Bjørnson såg språket i Aftenposten i dag, ville han sjølv sagt ikkje trudd sine egne auge. Og verre ville det bli om han kikka i andre aviser. Gjennom språkleg politikk har vi flytta grensene; vi har gjort skriftspråksnorma opnare for større grupper av folket; vi har gjort språket meir demokratisk som identifikasjonsramme.

Norsk språkpolitikk har vist at det nyttar å planleggje språket. Han er ein siger for eit antihegemonisk arbeid og viser at det er mogleg med ei rasjonell styring av språkforma i ei retning av overordna ideal. Språkpolitikken på 1900-talet var ein ypparleg demonstrasjon av at det nyttar å styre skriftspråksutviklinga

Men vi skal ikkje tru at denne delen av språkhistoria er avslutta. Å parkere språkstriden i fortida er å tilfredsstillе dei som ønskjer å tilsløre den kulturelle rolla som språket har, dei som ønskjer å folklorisere norsk målstrid. Språk blir ikkje mindre brukt som symbol i dag, heller meir. Dê fortel kultursosiologiane oss. For symbolkultur blir stadig viktigare i det moderne samfunnet, det er faktisk blitt ein del av produksjonslivet og gjennomsyrrar både dagleglivet og bruttonasjonalproduktet (jf. Frønes 1990). Språk- og symbolstriden tek ikkje slutt og er som da Adam og Eva åt av eplet frå kunnskapstreet. Dei fekk aldri komme tilbake til Paradiset. Her er berre ei løysing: Rådet for språk og samfunn bør sikre stor allmenn refleksjon kring språket som symbolkultur. Det vil – som maktutgreiinga antydjar – styrkje det norske språksamfunnet mot presset utafra.

Maktutgreiinga avsluttar språkkapittelet med eit vidt perspektiv der ho peikar på samanhengen mellom engasjementet i den heimlege målstriden og motstandskrafta mot det ytre presset:

"Svak motstandskraft overfor presset mot norsk språk er én side ved forvitringen av den demokratiske infrastrukturen, svekkelsen av de kollektive prosjektene og de brede folkebevegelsene en annen. Slik er dyptgripende endringer i symbolske og institusjonelle maktforhold knyttet sammen." (Østerud ofl. 2003: 288.)

Her ligg ei sosiologisk innsikt som eit **Råd for språk og samfunn** bør byggje på.

5 Rådet for språk og samfunn

Lova for Norsk språkråd, som set rammene for arbeidet, blei til i ei tid der ideologien om det monolittiske språket var den sjølvinnlysande sanninga. Språksosiologi og sosiolingvistikk som vitskaplege disiplinar var ukjende for dei som var involverte i førebuingane. Når det no skal lagast ein nytt organ, håpar eg at det kan bli eit **Råd for språk og samfunn**, og at dette rådet kan ha som oppgåve nettopp å formidle til styringsverket fagleg innsikt om korleis språket er ein arena for kulturelle og sosiale motsetningar, og korleis det alltid inneheld ein kamp om definisjonspremissane og symbolpremissane, dvs. det eg i tittelen har kalla kulturelt hegemoni. Dette perspektivet er gyldig både i forholdet engelsk-norsk, norsk-samisk, mellom norsk og andre minoritetsspråk, mellom bokmål og nynorsk, og mellom variantar innafor målformene.

Kjartan Fløgstad har åtvare klårt mot at når **maktutgreiarane** no er ferdige, tek **maktinnreiarane** over (jf. Dag og Tid 20.12.2003). Før dette Rådet for språk og samfunn blir innreidd, bør departementet få laga eit premissdokument om språket som kulturelt objekt. Når det gjeld samfunnsanalysen, ligg det alt, som vi har sett, tilgjengelege omgrep og modellar til disposisjon. Men arbeidet som maktutgreiarane begynte på for språksamfunnet, må avsluttast av andre.

Rådet for språk og samfunn bør ha som oppgåve å formidle kritiske analysar av ei omskifteleg verd. Og det bør presiserast at det har språkleg toleranse og demokrati som overordna verdi og mål. Det er interessant at uttrykket "främja en demokratisk språkpolitik och språksyn" faktisk er komme inn i mandatet åt Nordens språkråd. Der er det ikkje presisert kva det skal bety, og det bør det kanskje ikkje givast nokon endeleg definisjon heller, for omgrepet bør alltid vere til diskusjon.

Den svenske språkutgreiinga **Mål i mun** (SOU 2002: 27) er eit grundig arbeid, og den bør gi inspirasjon til eit norsk utgreiingsarbeid. Det gjeld særleg i spørsmålet om mindretalsspråka, både dei tradisjonelle og dei nye innvandrarspråka. Utgreiinga gjer framlegg om at språk skal vere eit såkalla "politikområde" (kap. 16) i det svenske styringsverket. Det skal fungere slik at ein systematisk skal sjekke om spørsmål som er til politisk behandling, kan ha følgjer for språksamfunnet. Det er altså ein måte å erkjenne ein relasjon mellom språk og politikk på, og dét bør vi drøfte her heime òg.

Men det finst også spørsmål som denne utgreiinga ikkje har teke opp. Svenska språket som samfunnsinstitusjon er ikkje kritisk diskutert, den er teken for gitt. Den tilsvarende danske utgreiinga **Sproget på spil** (Lund ofl. 2003) går enda mindre inn på grunnleggjande spørsmål kring kva funksjon Dansk sprog har som premiss- og symbol-leverandør i kulturen.

Her er det mogleg for ei norsk utgreiing å tilføre nye perspektiv i den offentlege diskusjonen ved å reflektere kring språk som kultur. Dei norske språkmotsetningane representerer faktisk ein resurs for slik refleksjon. Det ligg mye stoff og ventar på ei systematisk framstilling.

Litteratur

Bourdieu, Pierre 1991. *Language & Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre 1995. *Distinksjonen*. Oslo: Pax.

Brunstad, Endre 2000. Språknormer som forskingsobjekt. Refleksjonar kring språknormomgrepet og språknormforskinga. I: Randi B. Brodersen & Torodd Kinn (red.): *Språkvitskap og vitskapsteori. Ti nye vitskapsteoretiske innlegg*. Larvik: Ariadne, s. 46-68.

Council of Europe 2003. *Language Education Policy Profile. Experts' report: Norway*.

Det kongelege kultur- og kyrkjedepartementet 2003. *Kulturpolitikk fram mot 2014*. (St.meld. nr. 48. 2002–2003.) Oslo

- Frønes, Ivar 1990. Kulturforståelse og kulturanalyse. I: T. Deichman-Sørensen & Ivar Frønes (red.): *Kulturanalyse*. Oslo: Gyldendal, s. 217-237.
- Gramstad, Sigve 1996. *Minoritetsspråk i Europa*. Oslo: Samlaget.
- Janson, Tore 1997. *Språken och historien*. Stockholm: Norstedts.
- Kommittén för svenska språket 2002. *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. (SOU 2002: 27.) Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Kramsch, Claire 1998. *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Kristiansen, Tore 2003. Refleksjoner omkring sprogvidenskabens rolle og muligheder i sprognormeringsspørgsmålet – med Danmark som eksempel. I: Helge Omdal & Rune Røsstad (red.): *Krefter og motkrefter i språknormeringa. Om språknormer i teori og praksis*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, s. 155–164.
- Lund, Jørn ofl. 2003. *Sprog på spil. Et udspil til en dansk sprogpolitik*. <http://kum.inforce.dk/sw6567.asp>
- Milroy, James & Lesley Milroy 1985. *Authority in Language. Investigating Language Prescription & Standardisation*. London: Routledge.
- Ohlsson, Stig Örjan 1978-79. *Skånes språkliga försvenskning*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A ; 30,31.) Lund : Ekstrand.
- Østerud, Øyvind & Fredrik Engelsstad & Per Selle 2003a. *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Gyldendal.
- Østerud, Øyvind & Fredrik Engelsstad & Per Selle 2003b. *Makt- og demokratiutredningen*. <http://www.odin.dep.no/aad/norsk/publ/utredninger/NOU/002001-020015/index-dok000-b-n-a.html>
- Sandøy, Helge 1998. Talenorm i NRK. I: Ruth Vatvedt Fjeld & Boye Wangenstein (red.): *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, s. 158–170.
- Sandøy, Helge 2000. Nation und Sprache: das Norwegische. I: Andreas Gardt (red.): *Nation und Sprache*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 873–913.
- Sandøy, Helge 2003. Den norske normeringssirkelen. I: Helge Omdal & Rune Røsstad (red.): *Krefter og motkrefter i språknormeringa. Om språknormer i teori og praksis*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, s. 259- 271.
- Skutnabb-Kangas, Tove & Robert Phillipson in collaboration with Mart Rannut (red.) 1994. *Linguistic human rights. Overcoming linguistic discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Vannebo, Kjell Ivar 1980. Om språkvitenskapens normbegrep. I. *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 1, 3-22.
- Williams, Eddie 2004. The Screening Effects of English in Sub-Saharan Africa. I: Helge Sandøy (red.): *Den fleirspråklege utfordringa*. Oslo: Novus. [Under utgiving.]

---

¹ Eg reknar med at styresmaktene har lese utgreiinga frå Europarådet (av 1948) om *Language Education Policy Profile*, der det s. 19 i ekspertrapporten om den norske situasjonen med to målformer står:

"It is thus important that this rich experience be used as a means of making insights explicit, clear and objective if it is accepted that the development of a metalinguistic and sociolinguistic awareness is a significant contribution to the cognitive development and socialisation of children and young people."

² Det kan også passe inn i tankegangen Kulturdepartementet legg fram i høringsbrevet om "Omdanning av Norsk språkråd" (20.1.04): "Departementet har lagt til grunn at et slikt samspill mellom utredning og analyse

---

på den ene siden og målrettet tiltaksarbeid på den andre siden framstår som den mest hensiktsmessige framgangsmåten for det språkpolitiske arbeidet."

³ Vi kan leggje merke til at kulturmeldinga (f.eks. s. 188) omtalar også nynorsk som "fullverdig bruksspråk". Det blir neppe stilt spørsmål ved det i dag, men var eit debatttema tidlegare i norsk språkstrid.

⁴ I prosjektskissa frå departementet om det nye språkorganet står denne flotte setninga:

"Det nye kompetansesenteret skal stimulera og byggja opp under korrekt og god språkbruk i vid meining og skal aktivt fremja bruk av norsk språk som ein funksjonell reiskap i alle delar av samfunnet og formidla verdien av norsk språk som ein innebygd del av norsk kulturarv."
(Sitert etter høringsbrevet 20.1.04.)

Denne setninga dekkjer over mange sosiale og kulturelle motsetningar i samfunnet, og dei bør presiserast i ei utgreiing slik at det blir mogleg å reflektere over dei. For eksempel bør det diskuterast kor mye sanning som ligg i den repeterte påstanden om at det moderne samfunnet føreset kompetanse i korrekt språk. Den påstanden kan vere meir ideologiske styrt enn ha grunnlag i verkelegheita. Når vi ser kor godt det fungerer med mange dialektar, med norsk som andrespråk og med SMS-norsk i det høgteknologiske samfunnet, da kan det vere grunnlag for å modifisere påstandane noko.

⁵ Jamfør NTB-oppslag i *Bergens Tidende* 3.12.03 der Finn-Erik Vinje er negativ og uttalar m.a.: "Folk skal ikke skrive annerledes på Nesodden enn på Notodden".